

KAVRAM ALANI BAĞLAMINDA DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TEKİ SES YANSIMALI İKİLEMELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BİÇİMLERİ

TURKEY TURKISH FORMS OF ONOMATOPOEIC REDUPLICATIONS
IN DÎVÂNU LUGÂT AT-TURK IN THE CONTEXT OF CONCEPTUAL
FIELD

OĞUZ ERGENE

Dr. Öğr. Üyesi Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Assist. Prof. Dr. Mersin University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education
oguzergene@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7862-3705>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-63, Eylül-September 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 04.11.2017

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 06.06.2018

Sayfa-*Pages* : 135-160

 : <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat3833>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

This article was checked by

 iThenticate®

**KAVRAM ALANI BAĞLAMINDA DİVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK’TEKİ SES
YANSIMALI İKİLEMELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BİÇİMLERİ**
TURKEY TURKISH FORMS OF ONOMATOPOEIC REDUPLICATIONS
IN DİVÂNÜ LUGÂT AT-TURK IN THE CONTEXT OF CONCEPTUAL
FIELD

OĞUZ ERGENE

Öz

Kaynağını doğadaki seslerden alan ikilemeler, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde pek çok örneği bulunan ve sıklıkla kullanılan söz varlığı ürünleridir. Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki sözlük birimlerin bir bölümünü de ses yansımali ikilemeler oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki söz konusu ikilemeler belirlenmiş ve ses kaynakları bakımından sınıflandırılmıştır. Örneklerin anlamları ve metindeki kullanımları verilmiş, ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda bulunan benzer veya yakın sayılabilecek kullanımlar ile karşılaştırma yapılmıştır. Bu doğrultuda Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki ses yansımali ikilemeler, 12 alt bölümde gruplandırılmıştır. Bu ikilemelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları dikkate alındığında, ağızlardaki örneklerin ölçünlü dilden daha fazla olduğu görülür. Nesnelere birbirine çarpması, sürtmesi, dokunması ya da vurması; suyun akması, yağması ya da dökülmesi; yüksek sesle konuşma ya da bağırma gibi kaynaklara dayalı ikilemeler, ölçünlü dilde ve ağızlarda pek çok örneğe sahiptir. Çalışmada, ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda yer alan ikilemelerin belirlenmesi için Türkçe Sözlük (TDK 2011) ve Derleme Sözlüğü (TDK 1993) kaynak alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti’t-Türk, ikileme, yansıma sözcükler, Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi ağızları

Abstract

Reduplications that take their source from the sounds in nature are the vocabulary products that have many examples and frequently used in historical and contemporary Turkish written languages. Onomatopoeic reduplications generate some of the lexeme as well in Dîvânu Lugât at-Turk. In this article, the relevant reduplications have been identified and classified in terms of the sound sources they based on. The meanings of the examples, their usage in the text have been given, the uses that can be considered similar close, or identical in terms of sound sources or concepts they represent in Turkey Turkish standard language and dialects are shown. Accordingly, the onomatopoeic reduplications in Dîvânu Lugât at-Turk are grouped into 12 sub-sections. When these reduplications are taken into consideration in Turkey Turkish forms, it is seen that the examples in the dialects are more than that of the standard language. Reduplications based on the sources such as objects crashing, rubbing, touching or hitting each other, flowing, pouring or spilling water; loud speech or shouting, have more samples in the standard language and dialects than the other groups. In the study, The Turkish Dictionary (TDK 2011) and the Compilation Dictionary (TDK 1993) were used as a source for determining the reduplications in Turkey Turkish standard language and dialects.

Key Words: Dîvânu Lugât at-Turk, reduplication, onomatopoeia, Turkey Turkish, Turkey Turkish dialects

1. Giriş

Birden fazla sözcüğün art arda getirilmesi, Türkçede kullanılan pekiştirme yöntemleri arasında önemli bir yer tutar. Bu yolla kurulan ikilemelerde, türlü niteliklere sahip sözcüklerin farklı ilişkiler ve ilkeler çerçevesinde sıralandığı görülür. Türkçenin tarihî yazı dillerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de örneklerine sık rastlanan bu sözcük grubu için farklı terimler kullanılmış; bu kavram, “tekrar” (Ergin 1985: 377), “kelime koşması” (Ağakay 1988: 98), “ikileme ~ ikizlenme” (Gencan 2001: 217, 219), “ikileme” (Vardar 2002: 119; Özmen 2013: 75), “ikileme ~ tekrar grubu” (Korkmaz 2010: 123, 211), “yineleme öbeği” (Karaağaç 2012: 476) gibi terimlerle karşılanmıştır. Ediskun, birleşik sıfatlar arasında andığı bu türden örneklerin oluşum biçimlerini “yinenme” ya da “yan yana getirilme” (Ediskun 2005: 154, 155) ifadeleriyle kaydetmiştir.

İkileme konusunu ele alan kaynaklarda, ikileme kurucuları arasındaki bağlantılar ve söz konusu öğelerin dizilim ilkeleri, farklı bakış açılarıyla değerlendirilip örneklenerek ikilemelerin kapsamına, oluşum biçimlerine, işlevlerine, özelliklerine, dildeki yaygınlığına vb. ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu kaynaklardaki tanımlarda ve açıklamalarda ses, biçim, anlam vb. yönlerden ilişkilendirilen iki ya da daha çok sözcüğün oluşturduğu ikilemelerin anlamı güçlendirdiği; çokluk ve devamlılık sağladığı; bir ses düzeni gerektirdiği; yeni bir kavramı karşılayan tek ve bağımsız bir sözcük olduğu; öğelerin gruba eşit biçimde katıldığı; öğelerin arasına herhangi bir sözcük ya da sözcük grubunun, virgül ve kısa çizgi gibi noktalama işaretlerinin giremediği; kimi sözcük türlerinin art arda kullanılabilme açısından diğerlerine oranla daha uygun olduğu, bu tür öbeklerin ses birimlerinden cümleciklerin tekrarına kadar uzanan bir kullanıma sahip olduğu gibi özellikler üzerinde durulmuştur (Ergin 1985: 377; Ağakay 1988: 98; Zülfikar 1995: 161; Vardar 2002: 119; Korkmaz 2010: 123; Karaağaç 2012: 477; Özmen 2013: 75).

İkilemelerin nitelikleri ve kendine özgü yönleri, bu sözcük türüne yönelik sınıflandırmalarda belirleyicidir. Örneğin Hatiboğlu’na göre ikilemeyi oluşturan öğeler arasındaki anlam bağı, bir ölçüt olmakta ve bu tür ikilemelerde “aynı anlamlı, anlamları yakın, anlamları karşıt sözcükler (köşe bucak, ses seda, sorgu sual; açık saçık, delik deşik, eş dost; dost düşman, ileri geri, iyi kötü...), “tam anlamlı” bir sözcükle anlamı güçlendirmeye yardımcı olan, “yarı anlamlı” sayılabilecek bir sözcük ya da bu nitelikteki iki öge (“eğri büğrü, eski püskü, süklüm püklüm; abur cubur, ıvır zıvır, yalap şalap...”) birlikte kullanılmaktadır. İkilemeyi kuran sözcükler, türleri açısından da geniş bir yelpazede örneklenir ve “sekiz sözcük türünün hemen hepsinden” ikileme yapılabilir. Bu kapsamda “adlar (Ali Veli, Hanya Konya; dağ taş, dere tepe, sokak sokak...), sıfatlar (beyaz beyaz, küçük küçük, renkli renkli; anlı şanlı, doğru dürüst, kara kuru...), adıllar (şu bu, şunu bunu, şundan bundan; kendi kendine...), belirteçler (böyle böyle, sabah sabah, yavaş yavaş; alıştıra alıştıra, göre göre...), ünlemler (eyvah eyvah, hele hele, of of, yazık yazık...), eylemler (gel gel, gitti gitti, düştü düşecek, durup dururken, sordu sordu, olsa olsa...)” ikileme oluşturmakta; ilgeçlerle -“bazı konuşmalarda” rastlanabilen “ancak ancak, fakat fakat” gibi örnekler dışında- bağlaçlardan ikileme yapılmamaktadır. Bununla birlikte ad ya da eylem kök ve gövdelerinden kurulabilen ikilemelerde, söz konusu öğeler ad ve eylem çekim eklerini (“göze göz, sağa sola,

kenardan kenardan, dereden tepeden, kıyıda köşede, elini eteğini, canla başla, topu topu, taşı toprağı, üstünü başını; bağırır bağırır, bilse bilse, ağladı sızladı...) ve yapım eklerini (“tatlı tatlı, irili ufaklı, yerli yersiz, günlük güneşlik, sessiz sessiz, ıpsız sapsız, hanım hanımcık; dalgın dalgın, kırık dökük, derme çatma, değış tokuş, saçma sapan, düşmez kalkmaz, yenilir yutulur, giden gidene, ağlaya ağlaya, yatıp kalkıp...”) alabilmektedir. Türkiye Türkçesinde “yansıma sözcükler, sayı adları, ikinci sözcüğü /m-/ ile başlatılan örnekler (fokur fokur, tıngır mıngır, şapır şupur; sekiz on, üçer üçer; örtü mörtü, çocuk mocuk, defter mefter, kalem, malem...)” de ikileme oluşturur (Hatiboğlu 1981: 20 vd.).

Ağakay, “Türkiye Türkçesinden derlenmiş dört yüz” koşmadaki koşukların (öğelerin) diziliş sırasını, başlıca “anlam ve ses durumu” temellerine dayandırır. Yazara göre sırayla ilgili bir zorunluluk olmaması durumunda ses özellikleri belirleyici olur. Ağakay, gözetilen ilkeleri ve kimi nitelikleri “azdan çoğa (az çok, bir iki, kırk elli...), öncekinden sonrakine (bugün yarın, eninde (önünde) sonunda...), bir işin ilk evresinden son evresine (ekip biçmek, kesip atmak, kırık dökük...), temel kavramdan yardımcı kavrama (canla başla, çürük çarık, tuz buz...), koşuklardan biri yakıştırma olduğu zaman sona alınır (bakkal çakkal, eski püskü, kaba saba...) biri olumlu, biri olumsuz iki koşuk karşılaşınca olumlusu başa geçer (ister istemez, olur olmaz, yerli yersiz...)” biçiminde sıralamıştır. Yazar, dizilimin ses kurallarına göre yapılması durumunda ise hece sayılarının eşit olmadığı örneklerde az heceli, eşit olduğu örneklerde ünlüyle başlayan ögenin başta yer alması (“el ayak, karma karışık, sağ salim; aşağı yukarı, okur yazar...”), eşit heceli sözcüklerin taşıdığı ilk hece ünlüleri arasında /a, e/, /o, ö/ gibi seslerin “üstün tutularak” bu sesleri taşıyan ögenin başa alınması (“alt üst, çalı çırpı, doğru dürüst, kem küm, köşe bucak...”) gibi kullanımlar görüldüğünü belirtmiştir. Bunlar dışında, kural dışı dizimler ya da herhangi bir kurala bağlanamayan örnekler de belirlenmiştir (Ağakay 1988: 100-103).

Müller’in ikileme (~ yineleme) sınıflandırmasında, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin yapı, anlam, sözcük türü ve nitelik gibi yönleri üzerinde durulmuştur. Yapısal açıdan, “hecenin yinelenmesi (baba, barbar), olumlu ve olumsuz geniş zaman çekimindeki eylem köklerinin yinelenmesi (bitirir bitirmez), sözcüğün yinelenmesi (zaman zaman, anbean), kimi ünsüzlerin getirildiği bir hece parçasının yinelenmesi (apacı, büsbütün, sımsıcak, çarçabuk...), sözcük parçalarının yinelenmesi (vakit nakittir, Arapça Rapçadır)” gibi yollar kaydedilmiştir. Yazar, anlamsal yönden “seslerin yansıtılması (hor hor, gırç gırç), anlamın pekiştirilmesi (horul horul, yavaş yavaş, yepyeni), tekil adlardan çoğul anlam çıkması (boncuk boncuk, dağ dağ), pozitiflik derecesinin azaltılması (hasta hasta, oyun oyun, yer yer), vurgu yapma (yer yer), bölümlenme (parça parça, tane tane, bir bir)” vb. özelliklere göre sınıfladığı ikilemelerdeki öğeleri, sözcük türü açısından da değerlendirerek “adların (çör çöp, demadem, sabah sabah...), sıfatların ve belirteçlerin (çabuk çabuk, sıkı fıkı, sıcak mıcak, güzel mi güzel...), eylemlerin ve eylemsilerin (koştu koştu, yandı yanalı, güle güle, gelir gelmez...), sayı sözcüklerinin (bir bir, ikişer ikişer), kişi adlarının ve belgisiz adların (ben benci, birbir), ünlemlerin (hayhay!, haydi haydi!) ve tek başına anlamsız sözcüklerin (baba, gurgur, mışıl mışıl)” ikileme kurduğunu belirtir. Müller’in, bir başka sınıflandırmasında ise ikiz yapılarıdaki kimi özellikler ölçüt alınmıştır: “önseste ve sonseste benzerlik (döl

döş, soy sop, hesap kitap...), sözcük arasında ünlü kuralları (eski püskü, fart furt), kalıplaşma (çoluk çocuk, tek tük), sıra kalıplaşması (kış kıyamet), kalıplaşmanın sürdürülmesi (özene bezene, yalvar yakar), az heceli, ünlü ile başlayan ya da Türkçe sözcüklerin önce gelişi (kör topal; kul kurban olmak...), Türkçe sözcüklerden, yabancı sözcüklerden, Türkçe ve yabancı sözcüklerden yapılması (yorgun argın; haraç mezat; güçlü kuvvetli), sayılardan, tamlamadan ikileme (bir bir anlatmak; büyükler büyüğü), -m'li ikileme (ekmek mekmek)” (Müller 2004: 15-25).

İkilemelerin önemli bir bölümü, doğadaki varlıkların çıkardığı ya da kaynaklık ettiği seslerin taklit edildiği yansımalarla kurulmaktadır. Yansıma sözcükler, kimi zaman doğrudan sesi kimi zaman da o sese ilişkin algıyı ya da izlenimi karşılar. Bu nedenle yansımalarda, gerçek bir sesin “belli oranda saymacalık içeren ses öykünmesi” (Vardar 2002: 216) yoluyla belirtilmesi söz konusudur. Zülfikar, ses yansımalarını “birincil biçimler, ikincil biçimler, türevler” olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu gruplardan birincil biçimler (“a, çng, hık, küt, of, tü...”), yansımaların doğadaki sesleri karşılayan “tek heceli” durumlarıdır. Birincil biçimlerin eklerle genişletilenleri, ikincil biçimleri oluşturur (“böğür-, capul, çıtır, davuş...”). Türevler ise “birincil ya da ikincil biçimlere” dayanan, bu iki grubun kök ya da gövde olarak kullanıldığı örneklerdir (“cızırtı, civilde-, çağla-, hoşurda-, mırıldan-, parıltı...”). Zülfikar’a göre “birincil ya da ikincil” biçimli yansımaların yinelenmesi olarak tanımlanabilen ses yansımali ikilemeler, “sürekliliği anlatmak, anlamı pekiştirip, zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak, ses ve söz benzerliği sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelimeyle bir kavramı adlandırmak, ortaklaşa yeni bir anlam elde etmek” gibi amaçlar taşır (Zülfikar 1995: 92 vd.).

2. Dîvânu Lugâti't-Türk

11. yüzyıl Türkçesinin söz varlığını işleyen ve Türkçenin “bilinen ilk sözlüğü” olarak nitelenen Dîvânu Lugâti't-Türk, bu özelliği dışında o dönemdeki Türk boyları ve toplulukları, bunların ağız özellikleri ve yaşadığı coğrafyalar, Türklere özgü maddi ve manevi kültür öğeleri, atasözleri ve şiir örnekleri gibi pek çok konuda da önemli bir bilgi kaynağıdır. “Türk Lehçeleri (veya Ağızları) Sözlüğü” ya da “Türk lehçelerini toplayan kitap” adıyla Türkçeye aktarılabilir eser bu yönleri, sıradan bir sözlüğün çok ötesinde “diyalektolojik bir çalışma, etnolojik bir eser, coğrafya eseri, onomastik bir çalışma, halk bilimi eseri, halk hekimliği kitabı, atalar sözü külliyatı, şiir antolojisi” olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Kâşgarlı Mahmud’un 1072 yılında yazmaya başladığı Dîvânu Lugâti't-Türk, Abbasi halifesi *Ebul-Kâsım Abdullah el-Muktedî bi-Emrillah*’a sunulmuştur. Eserin bitiriş tarihi, 1074 ya da 1077 olarak kabul edilmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk’ün bilinen tek nüshasını, *Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebi'l-Feth es-Sâvî*, Şam’da “müellif nüshasından” istinsah etmiş ve “1 Ağustos 1266” tarihinde tamamlamıştır. Söz konusu kopya, “İstanbul Fatih’teki Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A. E. Arabî kısmında, 4189 numarada bulunmaktadır” (Akalin 2008: 42-45; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: XVII-XX, XXXVI).

“Araplara Türkçeyi öğretmeyi hedefleyen” Dîvânu Lugâti't-Türk, giriş bölümünün ardından her biri *kitâb* adını taşıyan sekiz bölümden oluşur. Bu bölümlerin özgün adları, “Kitâbu'l-hemze, Kitâbu's-sâlim, Kitâbu'l-muzâ'af, Kitâbu'l-mişâl,

Kitâbu'z-zevâtü's-selâse, Kitâbu'z-zevâte'l-erba'a, Kitâbu'l-ğunna, Kitâbu'l-cem' beyne's-sâkineyn" biçimindedir. Bu bölümlerden ilk yedisi, kendi içinde önce isimler, sonra fiiller olarak ayrılmış; sadece son kitapta, bu tür bir yöntem kullanılmayarak söz konusu ayırım, "alt bölümlerde" gerçekleşmiştir. Eserin düzenlenişinde, yazılış amacına bağlı olarak Arap sözlüklerinden, sözlükçülük geleneğinden ve sözlük düzenleme ilkelerinden yararlanılmıştır. Madde başı sözcüklerin Dîvânü Lugâti't-Türk'teki dağılımında, "iki temel" nokta dikkate alınmıştır. Bunların ilki, "Arap dil bilgisi kuralları çerçevesinde kurulmuş sözcük binaları", ikincisi de "kafiye"dir. Sözcüklerin harf sayıları da kendi baplarındaki yerleri açısından önem taşımaktadır. "8000 civarında" madde başının yer aldığı eserde, Türkçe sözlük birimlerinin karşılığı Arapça verilmiş; örnek olarak kaydedilen Türkçe cümlelerin anlamları da Arapça açıklanmıştır. Türkçe madde başlarıyla örnek cümlelerin üzeri, kırmızı mürekkeple belirginleştirilmiştir (Nalbant 2008: 149, 152-155; Akalın 2008: 52; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: XVII, XLV-LVI).

Dîvânü Lugâti't-Türk'teki sözlük birimlerin bir bölümü, yansımardan oluşmaktadır. Türkay, Dîvânü Lugâti't-Türk'teki yansıma sözcükleri "doğal yansıma sözcükler" ve "betimsel yansıma sözcükler" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu sınıflandırmadaki ilk grup, doğadaki canlı ya da cansız varlıklarla ilgili yansımaları ["insanlara ve hayvanlara ilişkin yansımalar (ık, kar kur, çık; çık çık, kaᅇᅇ, buç buç...); katı nesne, sıvı, gaz sesleri (böᅇᅇ, taᅇır taᅇır, pat; çağılmak, şar şar; osurmak, sıkırmak...), yeme içme sesleri (çap çap, karç kırç, sur sur...), doğa olaylarının sesleri (kökremek, tiki...)"] karşılarken diğeri, aynı nitelikteki varlıklarla ilgili gerçek seslere değil "tasarımsal, çağrışımsal" seslere ["canlıların isteyerek çıkardıkları sesler (çaç, çalaᅇᅇ, çarlamaᅇᅇ...), iç organlarda oluşan sesler (çinᅇᅇ, tirinᅇᅇ), insan eylem, davranış vb.nden doğan sesler (bart bart, çarçur, çulᅇᅇ, sart surt...), nesnelere ilişkin olanlar (çübür çübür, çek çük, kâw kuw...)"] dayalı "betimsel" örneklerdir (Türkay 1978: 242-253). Batur ve Beyret ise Dîvân'daki yansımaları "doğal taklitler [insan sesleriyle oluşan (asur-, çap çap, ık, op-...), hayvan sesleriyle oluşan (be, kökre-, sır, üşgür-...), nesnelere çıkan seslerle oluşan (çaldır çaldır, çır, küldre-, pat...), doğa olayları sonucu ortaya çıkan (kökreş-, münᅇreş-...) taklitler]" ve "betimleme taklitler (çars çars, çifilama-, kaldurga, tirt-...)" olmak üzere iki ana grupta inceler (Batur ve Beyret 2014: 181-186).

Türkçenin bilinen ilk yazılı belgelerinden itibaren kullanımları örneklenen ve tarihi Türk yazı dillerinde de sıkça tanıklanan ikilemeler, Dîvânü Lugâti't-Türk'te, madde başları halinde kaydedilmiş ve tanımlanmıştır. Kâşgarlı Mahmud, eserinde ikileme üzerine değerlendirmelerde de bulunur. Dîvânü Lugâti't-Türk'teki bir madde başının açıklamasında, bazı kavramlar için çift ad ya da eylem kullanıldığı; bunlardan birinin "asıl", diğeri ise "onun şubesi" durumunda bulunduğu ya da "ona bağlı" olduğu belirtilir. Kâşgarlı Mahmud'a göre Oğuzların Türklerden farkı, birincil nitelikteki ilk sözcüğe bağlı olan ikinci sözcüğü tek başına kullanmalarındadır ve bu durum da Oğuzcaya ilişkin bir tuhaflık biçiminde yorumlanmıştır. Eserde örnek olarak Türklerin "bir şey diğeri bir şeye katıldığı zaman" *kattı kardı* demelerine karşılık Oğuzların aynı anlamda *kardı* sözcüğünü kullanmaları; iyi kötü anlamındaki *eᅇᅇü yawlak* ikilemesinde *eᅇᅇü* ile birlikte geçen ancak Türklerin tek başına kullanmadığı *yawlak* sözcüğünü, Oğuzların farklı olarak yalnız başına kullandığı kaydedilir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 187). Sev, Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer alan "162" ikilemeyi "sözcük türü, yapı ve kuruluş,

anlam” açılarından üç bölümde sınıflandırılarak incelenmiştir. Sev’e göre eserdeki ikilemeler, sözcük türü bakımından “isimlerden, yansımalarından, ünlemlerden kurulanlar; sıfat ve zarf olarak kullanılanlar”; yapı ve kuruluş bakımından “yalın, iyelikli ve hâl ekli sözcüklerden; zarf-fiillerden ve sıfat-fiillerden; çekimli fiillerden; yardımcı fiillerle (et-, kıl-, bol-) birlikte kullanılan yansımali ikilemelerden kurulanlar”; anlam bakımından ise “eş anlamlı, yakın anlamlı, zıt anlamlı sözcüklerden kurulan; bir sözcüğü anlamlı olan, iki sözcüğü anlamsız olan ikilemeler” gibi gruplara ayrılır (Sev 2004: 499-508). Aktan ise Dîvân’daki ikilemeleri “anlamları bakımından” incelediği çalışmasında, söz konusu örnekleri, “aynen tekrar edilen ikilemeler (ala ala, çaldır çaldır, öp öp, uş uş...), eş ya da yakın anlamlı ikilemeler (ar- tew-, çalç çulç, sart surt, ur- tokı-...), zıt anlamlı ikilemeler (alış bəriş, erkek tişi, keliş- bariş-, tün kün...)” biçiminde üç gruba ayırmıştır (Aktan 2010: 4-11).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda; ses birleşimleri, dayandıkları ses kaynakları ya da karşıladıkları kavramlar açısından Dîvânü Lugâti’t-Türk’teki ses yansımali ikilemelerle benzer ya da yakın sayılabilecek çok sayıda ikileme bulunmaktadır. Birbiriyile benzer ya da ilişkili olan ve bu alandaki söz varlığını yansıtan örneklerin bir kavram alanı oluşturduğu düşünülmüştür.

J. Trier’in “dil alanı (Sprachfeld)”, başka araştırmacıların ise “kavram alanı, anlam alanı, sémantique alan, lengüistik alan” gibi adlarla ele alarak geliştirdiği yöntem, bir sözcüğün, bir kavramın “yalın olarak, tek başına incelenmesi”ne karşıdır. Trier’e göre “sözcüklerin gerçek anlamları ya da belirttikleri kavramlar”, kendileriyle ilişkili ve yakınlığı olan başka kavramlarla beraber “bir alan içinde” düşünüldüğünde kesinleşir. Bu teoriye göre kavramlar, “tıpkı mozaik gibi birbirini sınırlandıran çeşitli parçacıkların birleşmesinden oluşmuş bir alan içinde” bulunmaktadır ve bu bakımdan da “bir alan içinde” incelenmelidir. Söz konusu kuram, kavramların değerinin “kapladığı yerle ve öteki kavramlarla bağlantısına göre” belli olduğunu belirtir. Bu alan içinde bulunan sözcükler, “yapı kuran düzenli bir bütün” oluşturarak birbirine bağımlılık göstermektedir. Bu nedenle herhangi bir kavramda ortaya çıkan değişim, bu bütün içinde yer alan “komşu kavramların ve onları belirten sözcüklerin de değişime uğramasına” yol açar. Aksan, kavram alanı terimini, “birbiriyile ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan” biçiminde tanımlamış; “darılmak, küsmek, gücnmek, kırılmak, incinmek” sözcüklerinin bulunduğu alanı, kavram alanına verilebilecek Türkçe örnekler arasında saymıştır. Aksan’a göre örneğin “bıkmak-bezmek-usanmak-bıkkınlık getirmek, usanç, bezginlik, bıkkınlık...”, somut kavramlardan ise “at, beygir, kısrak, aygır” aynı alan içinde değerlendirilebilir (Aksan 1978: 44-46; Aksan 1989: 253, 254; Vardar 2002: 132). Toklu da bu kuramı, “sözcük (kavram) alanı kuramı” başlığı altında inceler ve anlam alanının “anlamca akraba, anlam yönünden birbiri ile ilişkileri olan sözcükler”den oluştuğunu kaydeder. Toklu’ya göre “anlam ilişkisi ve yakınlığı” açısından söz varlığının bir kesiti durumundaki anlam alanları, farklı büyüklüklere sahiptir ve sınırları “çoğu kez kesişir”. Bu kapsamda “akıl, renk, yer gösterme, ölme ve ileri doğru hareket etme” gibi kavramlarla ilgili anlam alanı araştırmaları yapılmış, örneğin “sürünmek, yürümek, koşmak, gitmek, yüzmek, uçmak, atla gitmek, trenle gitmek...” gibi örneklerin, “ileri doğru hareketle ilgili sözcüklerin anlam alanına” giren eylemler olduğu belirlenmiştir (Toklu 2013: 105).

Bu çalışmada, Dîvânü Lugâti't-Türk'teki ses yansımaları ikilemelerle Türkiye Türkçesindeki kimi örneklerin ses birleşimleri, dayandıkları ses kaynakları ve karşıladıkları kavramlar açısından benzerlik ya da yakınlık taşımaları dolayısıyla ilişkilendirilebileceği ve bu örneklerin de bir kavram alanı oluşturduğu görüşünden hareket edilmiştir. Çalışmanın amacı, Dîvânü Lugâti't-Türk'teki ses yansımaları ikilemelerin sınıflandırılması, ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılan biçimlerinin gösterilmesidir. Bu doğrultuda, eserdeki ses yansımaları ikilemeler belirlenerek bu ikilemelerin anlamları ve metindeki kullanımları verilmiş; örnekler, dayandıkları ses kaynakları bakımından sınıflandırılmış; ölçünlü dilde ve ağızlarda, bunlarla belirtilen yönlerden ilişkilendirilebilecek ikilemeler, ikileme yapısındaki sözcükler gösterilmiştir. Bir kavram alanı oluşturduğu düşünülen kullanımlar, ölçünlü dildeki biçimler önce, ağızlardakiler sonra olmak üzere ayrı paragraflarda gruplandırılmıştır. Söz konusu örneklerin belirlenmesi için Türkçe Sözlük (TDK 2011) ve Derleme Sözlüğü (TDK 1993) kaynak alınmıştır.

3. Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Ses Yansımaları İkilemeler

3.1. Hayvan Sesleri

*buç buç*¹ “bülbüle benzeyen semürgük kuşunun ötüş sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 598).

“**buç buç öter semürgük / bogzı için meñlenür**

Diyor ki: Nağmeleriyle öten kuş acıkınca boğazı için tane toplar.” (DLT 411; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 321).

kag kug “kazın çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 677).

“(kag kug) **kāz kag kug etti** kaz bu sesleri çıkararak bağırır.” (DLT 499; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 400).

kak kuk “kazın çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 678).

“(kak kuk) **kāz kak kuk etti** kaz böyle bağırır.” (DLT 500; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 401).

sır sır “Ağustos böceğinin çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 821).

“**sır sır** Ağustos böceğinin çıkardığı sese denir. **Sır sır etti**: Bu sese benzeyen bir ses çıkardı.” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

3.2. Çarpma, Sürtme, Değme, Vurma Sesleri

çaldır çaldır “tıkır tıkır (sadakta okların çıkardığı ses); rüzgârda kuru otların çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 613).

“(çaldır çaldır) **ok kışte çaldır çaldır itti** sadakta oklar takırdadı. Rüzgâr estiği zaman kuru otların çıkardığı ses de aynıdır.” (DLT 230; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 199).

çığıl tığıl “tıkır tıkır (sadaktaki ok vb. şeylerin çıkardığı ses)” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 621).

¹ Metin bölümünde madde başı olarak tanımlanmamış; “semürgük” maddesi için verilen şiir örneğinde yer almıştır.

“(çıgıl tıgıl) ok kış içre çıgıl tıgıl kıldı ok, sadak vb. şeylerin içinde ses çıkardı.” (DLT 198; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 170).

çalk çulk “iterek vurma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 613).

“(çalk çulk) çalk çulk badar kıldı iterek ona vurdu. Bu, iterek vuruşun sesidir.” (DLT 176; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 150).

çap çap “kamçı vurulurken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 615).

“(çap çap) kamçı vurulurken çıkan ses veya dudak şapırtısı². Örnek: **Ol erük çap çap yidi** o, eriği şapur şapur yedi.” (DLT 160; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 139).

çars çars “deriye vurma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 616).

“(çars çars) ol anı çars çars urdı o, onun derisine ses çıkararak vurdu.” (DLT 175; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 150).

çat çat “vurma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 617).

“(çat çat) vurma sesi. **Çat çat urdı** ses çıkararak vurdu.” (DLT 161; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 140).

çıyıl çıyıl “dizgin vb. şeylerin çıkardığı ses, tıngır tıngır” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 623).

“(çıyıl çıyıl) yügün çıyıl çıyıl etti gem ses çıkardı. Buna benzer her ses de aynıdır.” (DLT 604; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 496).

kars kars “alkış sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 689).

“(kars kars) ol kars kars aya yaptı o, iki eliyle alkışladı. Alkıştan çıkan taklidî sestir.” (DLT 175; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 150).

*sır sır*³ “Kalem vb. şeylerin çıkardığı gıcırta için de aynı şey kullanılır.” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

şap şap “tokat sesi...” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 845).

“(şap şap) ol anı şap şap boyunladı o, onu sesli olarak tokatladı...” (DLT 507; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 407).

takır takır “atın toynaklarının çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 848).

“(takır takır) at ağaki takır takır etti atın toynakları ses çıkardı.” (DLT 182; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 155).

tikir tikir “atın toynaklarının çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 880).

“(tikir tikir) Aynı anlamda **tikir tikir etti** de denir.” (DLT 182; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 155).

tap tap “vücuda vurma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 855).

“(tap tap) ol anı tap tap urdı ona her taraftan hızlı hızlı vurdu.” (DLT 507; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 407).

tars tars “vücuda vurma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 858).

“(tars tars) Aynı şekilde **tars tars urdı** denir; ‘her taraftan ona vurdu’ demektir.” (DLT 175; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 150).

² Dizinde, her iki anlam ayrı madde başlarında verilmiştir.

³ Divân’da bu ikilemenin aynı zamanda “Ağustos böceğinin çıkardığı ses” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141) için kullanıldığı belirtilmiştir.

tos tos “elbise ve keçe gibi yumuşak şeylere vurmanın çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 894).

“**tos tos** yumuşak bir şeye vurmanın çıkardığı ses; elbise ve keçeye vurmak gibi. **Tos tos urdu.** Bu sesle vurdu.” (DLT 165-166; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 143).

3.3. Düşme Sesleri

buldur buldur “kuyuya düşen taşın çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 601).

“(buldur buldur) **tâş kuçugka tüşti buldur buldur itti** taş kuyuya düştü ve onun düşme sesi bu anlatımdaki gibi (metinde geçtiği gibi) çıktı.” (DLT 229; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 199).

dağ duğ “nesnelerin çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 631).

“(dağ duğ) **dağ duğ etti nēğ** nesne ses çıkardı. ‘Ses çıkardı’ anlamındaki **tağ tuğ etti** gibi.” (DLT 600; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 492).

tağ tuğ “sert bir şey üzerine düşen ağır nesnenin çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 853).

“(tağ tuğ) **tağ tuğ etti** sert bir şey üzerine düşen ağır bir nesne ses çıkardı.” (DLT 600; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 492).

tok tok “katı şeylerin çarpmasından çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 889).

“(tok tok) **tok tok etti** bir taşın bir taşa düşmesi gibi, katı bir şey, ses çıkardı.” (DLT 167; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 144).

3.4. Akma, Yağma, Dökülme Sesleri

çur çur “sağma sırasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses, herhangi bir sıvının dökülürken çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 629).

“**çur çur** sağma sırasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses. Ses çıkaran her sıvı için de aynıdır.” (DLT 162; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

şar şur “yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses, sıvıların gürültülü sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 845).

“**şar şur** yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses. Ses çıkaran her sıvı için de aynıdır.” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

3.5. Kırılma, Parçalanma Sesleri

çak çuk “odun, kemik, ceviz vb. şeylerin kırılma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 612).

“**çak çuk** odun, kemik, ceviz vb. şeylerin kırılma sesi. Buradan **çak çuk etti** denir.” (DLT 167; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 144).

3.6. Yırılma Sesleri

tirt tirt “elbiseyi aldrışsız bir tavırla yırtarken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 878).

“(tirt tirt) **anığ tōnın tirt tirt yırttı** elbiseyi, aldrışsız bir tavırla bu sesle yırttı.” (DLT 172; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 148).

3.7. Yeme İçme, Çiğneme Sesleri

çap çap “dudak şapırtısı, şapur şapur” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 615).

“**çap çap** kamçı vurulurken çıkan ses veya dudak şapırtısı. Örnek: **Ol erük çap çap yidi** o, eriği şapur şapur yedi.” (DLT 160; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 139).

*çar çur*⁴ “çar çur” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 616).

“**Çar çur yidi** denir; ‘bulduğu her şeyi yedi, hiçbir şey bırakmadı.’ demektir.” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

çikir çikir “ekmeğin içinde taş bulunduğu zaman dişin onu kıramaması dolayısıyla çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 625).

“**çikir çikir** ekmeğin içinde taş bulunduğu zaman dişin onu kıramaması dolayısıyla çıkan ses.” (DLT 183; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 156).

karç kurç “şenhiyar yerken çıkarılan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 686).

“**(karç kurç) er tarmazni karç kurç yidi** adam, şenhiyarı karç kurç diye ses çıkararak yedi.” (DLT 173; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 148, 149).

kürt kürt “(at) arpa yerken, (insanlar) hıyar vb. şeyler yerken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 757).

“**(kürt kürt) at arpanı kürt kürt yidi** at arpayı kürt kürt diye ses çıkararak yedi. Hıyar ve hıyara benzer şeyleri yiyen kimsenin çıkardığı ses aynıdır.” (DLT 172/173; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 148).

sür sür “bir şeyi höpürdeterek içerken dudaklardan çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 841).

“**(sür sür) er sür sür mün öpti** adam höpürdeterek çorba içti. Bu, dudağın sesidir.” (DLT 495; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 397).

*şap şap*⁵ “...bir şey yerken çıkan ses, şapur şapur” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 845).

“**(şap şap) ...Ol kăgunug şap şap yidi** kavunu şapur şapur yedi. Şeftali vb. taze bir (meyve) yerken de aynıdır. Bu da Arapçaya uygun düşer; çünkü Arapçadaki *eş-şi:b* deve dudaklarının sesidir.” (DLT 507; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 407).

3.8. Organların ya da Vücut Bölümlerinin Sesleri

kar kur “karın guruldarken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 688).

“**(kar kur) kar kur etti karın** karın guruldadı. Bu, hem ses hem anlam bakımından Arapçaya uygundur.” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

kart kurt “parmakların çıtlama sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 689).

“**(kart kurt) elig kart kurt etti** parmakları çıtladı.” (DLT 172; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 148).

sart surt “ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 807).

“**(sart surt) anıg ağakı sart surt kıldı** onun ayağı ses çıkardı. Ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses gibi.” (DLT 172; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 148).

⁴ Metin bölümünde, ç > ş değişimine örnek olmak üzere *şar şur* maddesinde gösterilmiştir.

⁵ Dizinde “tokat sesi; bir şey yerken çıkan ses, şapur şapur” biçiminde anlamlandırılan örneğin sınıflandırılması, her iki karşılık ayrı ayrı değerlendirilerek yapılmıştır.

3.9. Yürüme, Koşma Sesleri

badar badar “hafifçe koşma sesi, pıtır pıtır” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 569).

“(badar badar) badar badar yügürdi koştu ve koşmasının sesi hafifçe duyuldu.” (DLT 181; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 155).

zap zap “hızlı adım atma için kullanılan yansıma söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 995).

“**zap zap** hızlı adım atmak için kullanılan taklidî bir edat. **Zap zap bargıl** acele et, çabuk ol.” (DLT 160; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 139).

3.10. Yüksek Sesle Konuşma, Bağırma Sesleri

*orı kıkı*⁶ “gürültü ve bağırma” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 777).

“**orı kıkı** gürültü ve bağırma.” (DLT 545; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 446).

*öp öp*⁷ “bir konuda ısrar eden, fakat ispat edemeyen kişinin kullandığı söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 776).

“(öp öp) bir adam bir konuda ısrar eder, fakat ispat edemezse **öp öp** denir.” (DLT 33; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 20).

3.11. Seslenme, Çağırma Ünlemleri

çik çik “keçi çağırma ve sürmek için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 625).

“**çik çik** keçi çağırma ve sürmek için kullanılır.” (DLT 168; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 145).

keh keh “köpeği çağırma için kullanılan bir ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 700).

“**keh keh** köpeği çağırma için kullanılan bir edat.” (DLT 493; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 395).

tükü tükü “köpek eniği çağırırken kullanılan söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 908).

“**tükü tükü** köpek eniği çağırırken kullanılır.” (DLT 547; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 447).

kırı kırı “kısırdan geride kalan tayı çağırma için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 748).

kurıh kurıh “kısırdan geride kalan tayı çağırma için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 748).

“**kurı kırı** kısırdan geride kalan tay (çağırma için kullanılır). Ye, he yapılabılır ve **kurıh kurıh** denir.” (DLT 543; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 444).

kurırh kurırh “tayı çağırma için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 749).

⁶ Ses yansımaları olduğunu düşündüğümüz bu ikilemeyi oluşturan sözcükler; *kıkı* “gürültü, bağırma”, *orı* “bağırma ve gürültü.” biçimlerinde tanımlanmıştır. Dizinde, bu sözcüklerle bağlantılı *kakır-* “yüksek sesle bağırma”, *kırış-* “bağırıp şamata etmek”; *orıla-* ~ *orla-* “bağırıp sesini yükseltmek, feryat etmek”, *orlaş-* ~ *orılaş-* “(birlikte) bağırıp çağırma”, *orı kop-* “bağırma kopmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 710, 777) gibi örnekler de bulunmaktadır.

⁷ Ses yansımaları bir ikileme olduğu düşünülmüştür.

“...Bunlardan başka h harfi, duraklama sırasında kullanılır. Şahini çağırırken **tāh tāh** ve tayı çağırırken **kurrih kurrih** denmesi gibi. Bunlar anlamlı sözler değildir...” (DLT 7; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 4).

tah tah “şahini gönderdikten sonra çağırırken söylenen söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 847).

“**tah tah** şahini gönderdikten sonra çağırırken için kullanılan bir edat.” (DLT 493; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 395).

3.12. Buyruk, Komut Ünlemleri

çiş çiş “çocuğa çiş yaptırırken veya atı iştetirken söylenen ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 625).

“**çiş çiş** kadının çocuğa vb. çiş yaptırırken söylediği kelime. Süvari koşturduktan sonra atını iştettiği zaman da aynıdır.” (DLT 166; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 144).

çök çök “deveyi çöktürmek için kullanılan söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 628).

“**çök çök** deveyi çöktürmek için kullanılan kelime.” (DLT 168; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 145).

çuh çuh “atı sürmek ve azarlamak için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 629).

“**çuh çuh** “atı sürmek ve azarlamak için kullanılan bir edat.” (DLT 493; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 395).

eç eş “atlara kızarken söylenen bir ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 632).

“**heç heç** atlara kızarken söylenen bir kelime. Aslı **eç eş**’tir; hemze he’ye çevrilmiştir.” (DLT 407; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 317).

heç heç “at başını alıp gittiği zaman ona çıkışmak için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 653).

“**heç heç** at başını alıp gittiği zaman ona çıkışmak için kullanılan kelime.” (DLT 162; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

hoç hoç “keçileri güderken kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 653).

“**hoç hoç** keçileri güderken söylenen bir kelime.” (DLT 407; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 317).

oş oş “öküzün su içmesini teşvik için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 779).

“**oş oş** öküzün su içmesini teşvik için kullanılır.” (DLT 30; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 17).

op op “eşeğin ayağı kaydığı zaman söylenen ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 776).

“**op op** eşeğin ayağı kaydığı zaman söylenir. Arapların ‘canlan’ anlamına gelen *le‘an* kelimesi yerindedir.” (DLT 29; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 15).

sak sak “kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçilerin kullandığı, ‘uyanık olun’ anlamında bir söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 801).

“**sak sak** kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçinin kullandığı edat. **Sak sak**: Uyanık olun. (**sak**) **sak er** uyanık ve kıvrak zekâlı adam.” (DLT 167-168; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 145).

tuşu tuşu “eşeği durdurmak için söylenen söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 904).

“**tuşu tuşu** eşeği durdurmak için söylenir.” (DLT 544; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 445).

zak zak “koçların birbirlerine toslamasını teşvik için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 995).

“**zak zak** koçların birbirlerine toslamasını teşvik için kullanılan edat.” (DLT 167; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 144).

4. İkilemelerin Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve Ağızlarda Kullanılan Biçimleri

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda kullanılan; Dîvânü Lugâti't-Türk'teki ses yansımaları ikilemelerle ses kaynakları, ses birleşimleri ya da karşıladığı kavramlar açısından benzerlik ya da yakınlık taşıdığı düşünülen örnekler, şu biçimde gruplandırılabilir:

4.1. Hayvan Sesleri

buç buç “bülbüle benzeyen semürgük kuşunun ötüş sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 598).

cıvil cıvil-3 “Kuşlar cıvıltı ile ötüşerek.” (TDK 2011: 462), *vicir vicir*⁸ “Vıcırdışarak.” (TDK 2011: 2484) *krş. cıvcıv* “Kümes hayvanlarının yumurtadan yeni çıkmış yavrusu.” (TDK 2011: 470).

ceh ceh “Kuş sesini anlatır.” (TDK 1993: 875), *cığıl cığıl (I)-4* [*çağır çağır, ciğil ciğil*] “Kuş ve cıvcıvlerin çıkardıkları ses.” (TDK 1993: 901), *civil civil (I)-2* “Kuş sesi (hk.)” (TDK 1993: 989), *cödür cödür* “Kuş sesi, cıvil cıvil anlamında.” (TDK 1993: 1005), *gubak gubak* “Kekliğin ötmesini anlatır.” (TDK 1993: 2184), *kık kık kıbak* “Keklik ötüşü için.” (TDK 1993: 4551), *kubak kubak (kubaklamak)* “Keklik ötmek.” (TDK 1993: 4570) *krş. bubuğ (II)* “Baykuş.” (TDK 1993: 775), *cıkcık (IX)* [*cıkcıki (I), çıkıkık*] “Çalığışu.” (TDK 1993: 964), *guggu (I)* [*guggumavak, gugguş*]-1 “Baykuş.” (TDK 1993: 2189), *gulgulu (III)*, *gulu gulu, gulügülü, gurgur (III)* “Hindi.” (TDK 1993: 2191)...

kag kug “kazın çıkardığı ses” ~ *kak kuk* “kazın çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 677, 678).

gıygık [gıygak] “Kazların çıkardığı sesi anlatır.” (TDK 1993: 2066); *vit vit* “Ördek yavrularının sesi için.” (TDK 1993: 4806) *krş. vak vak* “Ördek.” (TDK 1993: 4089).

sır sır “Ağustos böceğinin çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 821).

cırcır-2 “Ağustos böceği.” (TDK 2011: 460).

cırcır (I) [*cırcır (II), cırcı (II), cırcı (II), cırcırak, cırcır böcē, cırcır böcüğü, cırcıs (I), cırcız (III), cırcin, cırcır (I), cırcır (III), cırcıra, cırcır böceği*] “Ağustos

⁸ Türkçe Sözlük'te *vicirdamak* sözcüğünün ilk anlamı, “Serçe gibi kuşlar ötmek.” (TDK 2011: 2484) biçimindedir.

böceği.” (TDK 1993: 926), *sırsır (I)* “Ağustosböceği.” (TDK 1993: 3618), *vinvin (böceği)* “Cırcır böceği.” (TDK 1993: 4105) *krş. vız vız (III)* “Bakla büyüklüğünde, yeşil renkli bir böcek.” (TDK 1993: 4103), *vozvozu* “İlkbaharın sonunda çıkararak, bir ay kadar yaşayan bir böcek.” (TDK 1993: 4107).

4.2. Çarpma, Sürtme, Değme, Vurma Sesleri

çaldır çaldır “tıkır tıkır (sadakta okların çıkardığı ses); rüzgârda kuru otların çıkardığı ses” ~ *çığıl tığıl* “tıkır tıkır (sadaktaki ok vb. şeylerin çıkardığı ses)” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 613, 621).

*cır cır-1*⁹ “Kaynana zırlıtısı.” (TDK 2011: 461), *şakır şukur* “Fazlaca şakırtı çıkararak.” (TDK 2011: 2199); *haşır haşır* “Haşır huşur.” (TDK 2011: 1057), *haşır huşur* “Sert ve kuru şeyler haşırdayarak, haşırtılı ses çıkararak, haşır haşır.” (TDK 2011: 1057), *hışır hışır* “Hışırtı çıkararak.” (TDK 2011: 1095) *krş. tukur tukur*¹⁰ “Düzenli bir biçimde, ara vermeden, aksamadan.” (TDK 2011: 2347).

ciğir ciğir-1 “Kumların birbirine sürtünmesiyle çıkan sesi anlatır.” (TDK 1993: 963), *çıldır çıldır (II)* “Küçük şeylerin kapalı bir yerde birbirine çarpıp çıkardığı sesi anlatır (kutu içindeki, düğmeler, kibritler gibi).” (TDK 1993: 1172), *galdır galdır* “Arabanın sallanarak, takırdayarak gitmesi.” (TDK 1993: 1899), *kağış kağış-2* “Kati ve kuru şeylerin bir birine değerek çıkardığı sesi anlatır.” (TDK 1993: 2594), *kayıp kayır* “Küçük taşların birbirlerine sürtünmesinden çıkan sesi anlatır.” (TDK 1993: 2701); *hashaş (etmek)* “Yaprak ve dal hışırdamak.” (TDK 1993: 2298), *ığıl ığıl (etmek)*¹¹ “Çok yüklü, ağır bir şey yavaş yavaş sallanmak.” (TDK 1993: 2456), *siyir siyir* “Kuru ot, ipek vb. şeylere dokununca çıkan ses için.” (TDK 1993: 3652), *şık şık* “Kati nesnelere dokunmasından çıkan ses için.” (TDK 1993: 3767), *şipidik şipidik [şıpıdık şıpıdık, şipitik şipitik]* “Terlik, ses çıkarma (yürürken).” (TDK 1993: 3782), *tayır tayır-3* “Bir şey tırmalanırken çıkardığı ses için.” (TDK 1993: 3852), *tukıl tukıl (II)* “Uyumlu, düzenli, tıkır tıkır (arabanın gitmesi için).” (TDK 1993: 3910); *carcar* “Tekerlekli döğen.” (TDK 1993: 4469), *cıkçık (taş)* “Birbirine sürüldüğü zaman ateş çıkaran taş, çakmak taşı.” (TDK 1993: 906), *çipçip* “Topuksuz nalın.” (TDK 1993: 4479), *şakşak (I) [şakşağı (II), şakşakı (I), şakşak tesbih, şıkşık (I)]* “Elde oynanan büyük taneli tespih.” (TDK 1993: 3737), *şakşak (III)* “Taş bilye.” (TDK 1993: 3737), *şıkşıkı (II)* “Taneleri az ama iri olan tespih.” (TDK 1993: 3767), *tıktık (III)* “Saat (çocuk dilinde).” (TDK 1993: 3912)...

çap çap “kamçı vurulurken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 615).

şırak şırak “Şırak’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 2222).

çat çat “vurma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 617).

*küt küt*¹² “Üst üste ‘küt’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 1565), *pat küt* “Üst üste, arka arkaya (vurmak).” (TDK 2011: 1899), *pat pat* “Pat’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 1901), *tak tak* “Vurma, çarpma sırasında çıkan ses; ‘tak’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 2253), *tak*

⁹ *Kaynana zırlıtısı*, “Bir sap etrafında çevrilen, çevrildikçe takırtılı bir ses çıkaran çocuk oyuncuğu.” (TDK 2011: 1368) biçiminde tanımlanmıştır.

¹⁰ Türkçe Sözlük’te ikilemenin anlamı, “mecaz” (TDK 2011: 2347) açıklamasıyla verilmiştir.

¹¹ İkileme için verilen örnek cümle, “Şu armut ağacına bak rüzgâr vurdukça ığıl ığıl ediyor.” (TDK 1993: 2456) biçimindedir.

¹² İkileme için verilen örnek cümle, “Kapı küt küt vuruldu.” (TDK 2011: 1565) biçimindedir.

tuk “Vurma, çarpma sırasında çıkan ses; vurma, çarpma sırasında ‘tak’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 2253), *takır takır*¹³ “Sert ve kuru, takır tukur; sert ve kuru bir ses çıkararak, takır tukur; sert ve kuru bir biçimde, takır tukur.” (TDK 2011: 2249), *takır tukur* “Takır takır.” (TDK 2011: 2249); *şakşak* “Çoğunlukla hokkabazların kullandıkları, hafifçe vurulduğunda hızla vurulmuş gibi ‘şak’ diye ses çıkaran tahta maşa.” (TDK 2011: 2200) *krş. çat pat* “Az çok ve yalan yanlış biçimde, çatra patra; ara sıra; uygunsuz zamanlarda, vakitli vakitsiz; yarım yamalak.” (TDK 2011: 506).

takır takır (I) [takır tukur-1] “Çok kuru ve sert.” (TDK 1993: 3809), *takır tukur-2* “Vurulduğunda sert nesnelere çıkan ses için.” (TDK 1993: 3809), *tapır tapır (itmek) (II) [→ tapırdatmak]* “Ayak ya da sopa vb. şeyleri yere vurarak tap tap ses çıkartmak.” (TDK 1993: 3826), *tukur tukur* “Kuru ve sert olma için.” (TDK 1993: 3910), *zing zing* “Sert bir nesneyle vurulduğunda, altı ve arkası boş bir yerden çıkan ses (için). (TDK 1993: 4373); *şakşak (II) [şakşakı (IV)]* “Çocukların mısır sapından yaptıkları, ses veren bir oyuncak.” (TDK 1993: 3737), *takatuka (I)-1, 2 [taktuka (II)-2]* “Tahta havan, döveç; Şeker kırmaya yarayan bir çeşit ağaç havan.” (TDK 1993: 3806), *taktak (I) [takitik, taktaka, taktuka (I), tuktık (I), tuktık (I)]* “Takunya.” (TDK 1993: 3810), *taktak (II)* “Zararlı hayvanların tarlaya girmesini önleyen tokmaklı fırıldak.” (TDK 1993: 3811), *taktak (V)* “Ayakkabı çekici.” (TDK 1993: 3811), *taktak (VI)* “Kapı tokmağı.” (TDK 1993: 3811), *taktakı (I) [tahtakı, tuktukdeleğen]* “Ağaçkakan” (TDK 1993: 3811), *taktakçı* “Marangoz.” (TDK 1993: 3811), *tuktıkı (II)* “Havan.” (TDK 1993: 4758), *toktok* “Havan” (TDK 1993: 3949)...

çınıl çınıl “dizgin vb. şeylerin çıkardığı ses, tıngır tıngır” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 623).

cangıl cingül “Hayvanlara takılan çan veya başka maden eşyanın çıkardığı ses; bu biçimdeki gürültü.” (TDK 2011: 441), *çangıl cingül* “Çangır çungur.” (TDK 2011: 493), *çangır çungur* “Düşme veya birbirine çarpma sırasında kaba ve zevksiz ses çıkararak, çangıl cingül.” (TDK 2011: 493), *çın çın* “Metal eşyaya vurulduğunda çıkan sese benzeyen bir ses çıkararak.” (TDK 2011: 536), *çingir çingir* “Çingirak sesine benzer ses çıkararak.” (TDK 2011: 536), *langır lungur-1* “Metalsi bir ses çıkararak.” (TDK 2011: 1575), *şakır şukur* “Fazlaca şakırtı çıkararak.” (TDK 2011: 2199), *tangır tungur* “Genellikle boş nesnelere yuvarlanırken çıkardığı kaba ve çınlayıcı ses; bu biçimde ses çıkararak.” (TDK 2011: 2260), *tingir mingir-1* “Kuru, çınlamalı ve yankılı bir sesle.” (TDK 2011: 2349), *tingir tingir-1* “Birbirine çarpan metal eşya sürekli ses çıkararak.” (TDK 2011: 2349); *carcur (II)* “Fermuar.” (TDK 2011: 445), *cırcır-3* “Fermuar.” (TDK 2011: 460), *çıtçıt-1, 2* “Üzerinde dikili buldukları şeyin iki kenarını üst üste getirerek birleştirmeye ve tutturmaya yarayan, iki parçadan yapılmış metal nesne, fermejüp, kopça; mobilya kapaklarını, kapıları kilitleme ve sürgülemenin dışında kapalı tutmaya yarayan ve az bir kuvvetle açılıp kapanmasını sağlayan iki parçalı metal veya plastik araç.” (TDK 2011: 539) *krş. tingir mingir-2* “Yavaş, düzenli bir biçimde.” (TDK 2011: 2349), *tingir*

¹³ İkilemenin üç anlamı için verilen örnek cümleler sırasıyla, “Takır takır bir ekmeç.”, “Etrafından, üstü başı perişan, takır takır, takunyalı adamlar geçiyordu.”- Ö. Seyfettin” ve “Takır takır olmuş toprağa saban işlemiyordu.” (TDK 2011: 2249) biçimlerindedir.

tingir-2 “Bomboş (yer).” (TDK 2011: 2349), *tin tin* “Bilgisiz, cahil, akılsız; parasız, züğürt; içinde bir şey olmayan (yer).” (TDK 2011: 2350)...

cakır cakır (etmek) [→ *cığıştamak-1*] “Para, zincir, çakıltaşı gibi cisimler birbirine çarparak ses çıkarmak, şakırdamak.” (TDK 1993: 849, 902), *çaldır çaldır (etmek)* “Madenî büyük parçalar, birbirine değerek ses çıkarmak.” (TDK 1993: 1050), *çingil çingil (II)* “Çingildama sesini anlatır.” (TDK 1993: 1181), *şingil mingil (I)-2* [*şiingir miingir (I)-2*] “Madensel ses yansıması.” (TDK 1993: 3780), *tingir tingir* “Yere düşen maden paraların çıkardığı ses için.” (TDK 1993: 4763); *carcur (II)* [*cırcır (II)*, *çırçır (I)*] “Fermuar.” (TDK 1993: 860), *çidçidi* [*çiddak (I)*] “Çıtçıt.” (TDK 1993: 1158), *çitpit* [*çitpitü*] “Çıtçıt, fermejüp.” (TDK 1993: 1198), *çit çit (II)* [*çitbit (II)*] “Çıt çıt, fermejüp.” (TDK 1993: 1241), *şapşak (I)-2* [*şapçak*, *şepşek (I)-2*] “Bakır ya da teneke maşrapa.” (TDK 1993: 3746), *şıkşık (II)* “Ses çıkaran çocuk oyuncağı, çingirak.” (TDK 1993: 3767), *zurzur (IV)* “Fermuar.” (TDK 1993: 4381)...

kars kars “alkış sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 689).

şak şak “Eller birbirine vurulduğunda çıkan ses; ‘şak’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 2200); *şakşakçı* “Bir kimseyi veya onun yaptığı her şeyi doğru bularak öven ve başkalarına da kabul ettirmeye çalışan kimse, alkışçı, zilli bebek; para karşılığında alkış tutan kimse, goygoycu; özellikle tiyatrodan oyunu alkışlamak için parayla tutulan kimse.” (TDK 2011: 2200).

cibban (çalmak) [*cıppan (çalmak)*, *cibban (çalmak)*] “El çırpma, alkışlamak.” (TDK 1993: 890), *cıpcıp (I)* “İki çocuğun karşılıklı, ellerini birbirine vurup, yüzlerine dokunarak oynadıkları oyun.” (TDK 1993: 924), *cibcık (çalmak)* [*cibcük (çalmak)*, *çipicik (çalmak)*] “Alkışlamak, el çırpma” (TDK 1993: 954); *şakşakçı (I)* “Yüze gülen, dalkavuk.” (TDK 1993: 3738), *şakşakçı (II)* “Alkış tutan.” (TDK 1993: 3738).

*sır sır*¹⁴ “Kalem vb. şeylerin çıkardığı gıcırta için de aynı şey kullanılır.” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141).

gacır gacır “Gacır gucur.” (TDK 2011: 897), *gacır gucur* “Çirkin ve kulak tırmalayıcı bir ses çıkararak, gacır gacır.” (TDK 2011: 897), *gıcır gıcır-2* “Gıcırta.” (TDK 2011: 942), *gırl gırl* “Sert ve gürültülü ses çıkararak.” (TDK 2011: 943); *gırgır-1* “Mekanik olarak çalışan süpürge.” (TDK 2011: 943) *krş.* *gıcır gıcır-1* “Tertemiz, yepyeni, pırl pırl.” (TDK 2011: 942).

şap şap “tokat sesi...” ~ *çars çars* “deriye vurma sesi” ~ *tap tap* “vücuda vurma sesi” ~ *tars tars* “vücuda vurma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 616, 845, 855, 858).

şapşap (IV) “Tokat sesi için.” (TDK 1993: 3747), *pata küte* “Tokat sesi.” (TDK 1993: 3407).

takır takır ~ *tikir tikir* “atın toynaklarının çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 848, 880).

taptap (etmek) “Deve gibi basarak yürümek.” (TDK 1993: 3829), *tuğil miğil (I)* “At, eşek vb. hayvanların uyumlu yürüyüşü için.” (TDK 1993: 3915); *tintin (II)-3* “Dörtmala koşma.” (TDK 1993: 3936).

¹⁴ Dîvân’da bu ikilemenin aynı zamanda “Ağustos böceğinin çıkardığı ses” (DLT 163; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 141) için kullanıldığı belirtilmiştir.

tos tos “elbise ve keçe gibi yumuşak şeylere vurmanın çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 894).

*tumbur tumbur*¹⁵ “Çok gergin.” (TDK 1993: 3913); *domdom (I)* “Davul.” (TDK 1993: 1552), *şabşak (I)*-2 “Ağaçtan oyulmuş, giysi yıkamakta kullanılan tokaç.” (TDK 1993: 3732).

4.3. Düşme Sesleri

buldur buldur “kuyuya düşen taşın çıkardığı ses” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 601).

*gümbür gümbür*¹⁶ “Büyük bir gürültü ile.” (TDK 2011: 1000), *paldır küldür-I*¹⁷ “Kaba bir gürültü çıkararak, gürültü yaparak.” (TDK 2011: 1877), *patır patır*¹⁸ “Güçlü, gürültülü ses çıkararak.” (TDK 2011: 1899).

paltır paltır “Gürültüyle dökülmek, düşmek için.” (TDK 1993: 4634).

dağ duy “nesnelerin çıkardığı ses” ~ *tağ tuğ* “sert bir şey üzerine düşen ağır nesnenin çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 631, 853).

krş. tan tun “Öldürülmek veya başı belaya uğramak’ anlamına gelen *tan tuna gitmek* deyiminde geçen bir söz.” (TDK 2011: 2265), *tok tok* “Kalın ve gür sesle.” (TDK 2011: 2362).

hangır hangır (I)-1 “Ağır bir şeyin düşmesinden çıkan sesi anlatır.” (TDK 1993: 2274).

4.4. Akma, Yağma, Dökülme Sesleri

çur çur “sağma sırasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses, herhangi bir sıvının dökülürken çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 629).

fış fış “Fışır fışır.” (TDK 2011: 872), *fışır fışır*¹⁹ “Fışır sesi çıkararak.” (TDK 2011: 872), *şıp şıp*²⁰ “Şıp şıp sesi çıkararak.” (TDK 2011: 2222), *şıpır şıpır* “Şıprıdayarak.” (TDK 2011: 2222), *tıp tıp*²¹ “Küçük ve hafif bir biçimde.” (TDK 2011: 2350) *krş. cır cır*-2 “İshal.” (TDK 2011: 461)...

lakır lakır “Lakır lakır (içilen, dökülen bir sıvının çıkardığı ses için).” (TDK 1993: 3060), *loñgur loñgur* “Su kaynarken ya da boşaltılırken çıkan ses için.” (TDK 1993: 3086), *şıpır şıpır (II)* “Şıp şıp (su vb. sesi).” (TDK 1993: 3771), *şır şır* “Şırlı şırlı.” (TDK 1993: 3773), *şip şip (II)* [*şipir şipir (II)*] “Damlaların ardarda düşmesinden çıkan ses için.” (TDK 1993: 3783); *laklak* “Küçük su testisi.” (TDK 1993: 4580), *lıklıkı* “Toprak

¹⁵ İkilene için verilen örnek cümle, “Defin derisi tumbur tumbur olmuş.” (TDK 1993: 3913) biçimindedir.

¹⁶ İkilene için verilen örnek cümle, “Küçük bir kuş, üzerine küçük bir kum tanesi atsa gümbür gümbür yıkılacak.”- N. F. Kısakürek.” (TDK 2011: 1000) biçimindedir.

¹⁷ İkilene için verilen örnek cümle, “Bütün eşyamızın paldır küldür uçurumlardan yuvarlandığını gayet iyi hatırlarım.”- B. R. Eyuboğlu.” (TDK 2011: 1877) biçimindedir.

¹⁸ İkilene için verilen örnek cümle, “Evin sıvaları patır patır yere düştü.”-Halikarnas Balıkcısı.” (TDK 2011: 1899) biçimindedir.

¹⁹ İkilene için verilen örnek cümleler, “Kumaş fışır fışır ediyor.” ve “Su fışır fışır akıyor.” (TDK 2011: 872) biçimlerindedir.

²⁰ İkilene için verilen örnek cümle “Onun da gözlerinden şıp şıp, iki damla yaş akar.” - S. Birsal.” (TDK 2011: 2222) biçimindedir.

²¹ İkilene için verilen örnek cümleler, “Yüreği tıp tıp atıyor.” ve “Su tıp tıp damlıyor.” (TDK 2011: 2350) biçimlerindedir.

sürahi.” (TDK 1993: 4580), *şapşap (I) [şapşırak (I), şapşupa]* “Su tası.” (TDK 1993: 3747) *krş. curcur (VII) [cürür, cürür (II)]* “İshal, sürgün.” (TDK 1993: 928)...

şar şur “yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses, sıvıların gürültülü sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 845).

çağıl çağıl “Çağıldayarak.” (TDK 2011: 479), *faşır faşır* “Bol ve çok bir biçimde (akarak).” (TDK 2011: 854), *gürül gürül* “Akan şeyler bol ve gür ses çıkararak.” (TDK 2011: 1011), *horhor* “Gür ve ses çıkararak akan su.” (TDK 2011: 1109), *şar şar* “Şarıl şarıl.” (TDK 2011: 2206), *şakır şakır-1, 2* “Sürekli olarak yağın yağmurun, ötüşen kuşların veya buna benzer hoş giden şeylerin çıkardığı ses; bu sesi çıkararak (yağmak, ötmek vb.).” (TDK 2011: 2199), *şarıl şarıl* “Su veya yağmur, bol ve sesli bir biçimde (akmak, yağmak), şar şar.” (TDK 2011: 2205), *şırıl şırıl* “Su, sürekli ve ses çıkararak (akmak).” (TDK 2011: 2222)...

bağıl bağıl-1 [biğil biğil-2] “Şarıl şarıl, çağıl çağıl (suyun akışı hakkında).” (TDK 1993: 477), *bangıl bangıl-2 [bungul bungul]* “Suyun sesli ve bol akması, çağıl çağıl akış.” (TDK 1993: 520), *calap calap (I)* “Bol bol, taşa taşa (su hk.).” (TDK 1993: 850), *curcur (I)* “Devamlı ve kuvvetli akma (hk.).” (TDK 1993: 1018), *faşfaş (atmak)* “Su basınçla akmak.” (TDK 1993: 1839), *güldür güldür* “Suyun bol bol akışını anlatır.” (TDK 1993: 2218), *hangıl hangıl* “Hızlı hızlı akış (su için).” (TDK 1993: 2273), *hotur hotur* “Bol bol, çok (akan sıvılar için).” (TDK 1993: 4519), *hörül hörül* “Çok çok, gürül gürül (akmak için).” (TDK 1993: 2436), *kağış kağış-1* “Sıvının bol bol gürültülü dökülmesi için.” (TDK 1993: 2594), *kaviş kaviş* “Yağmurun şiddetli yağdığını anlatır.” (TDK 1993: 2695), *kütül kütül* “Çağlayarak akan suyun çıkardığı sesi anlatır.” (TDK 1993: 3055), *şar şar* “Çok ve sürekli (yağın yağmur, akan su için).” (TDK 1993: 3750), *şır şır* “Şırıl şırıl.” (TDK 1993: 3773), *şorul şorul [şor şor]* “Bol ve gürültülü (akmak için).” (TDK 1993: 3792), *şarham şarham (II)* “Gürül gürül (kan derin çiziklerden akmak için).” (TDK 1993: 3749), *zağ zağ²²* “Güçlü, hızlı.” (TDK 1993: 4828), *zığır zığır* “Taneler ya da damlalar durumunda sürekli ve ses çıkararak yağmak, dökülmek için.” (TDK 1993: 4366); *gürgüre* “Yüksek yerden dökülen su, çağlayan.” (TDK 1993: 2236), *şarşar, şırşır (I)* “Çağlayan.” (TDK 1993: 3749)...

4.5. Kırılma, Ayrılma, Parçalanma Sesleri

çak çuk “odun, kemik, ceviz vb. şeylerin kırılma sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 612).

çatır çatır-1 “Sert bir şey kırılırken, yanarken, yerinden sökülürken veya sıkıştırılırken çıkan ses, çatır çutur.” (TDK 2011: 503), *çatır çutur* “Çatır çatır.” (TDK 2011: 504), *çıt çıt* “Birbiri ardınca çıkan çitirtili ses.” (TDK 2011: 539), *çıtır çıtır* “Çok taze, gevrek; kömür ve odun yanarken, ince tahta çubuklar vb. kırılırken, gevrek bir şey yenilirken çıkan ses.” (TDK 2011: 540); *kırt kırt* “Kırt” sesi çıkararak.” (TDK 2011: 1421), *kıtır kıtır (kesmek)* “Bıçak veya kesici bir aletle acımaksızın yaralamak veya öldürmek.” (TDK 2011: 1428).

²² İkileme için verilen örnek cümle, “Yağmur zağ zağ yağarken yola çıktık.” (TDK 1993: 4828) biçimindedir.

kıcırı kıcırı (*kesmek*) “Kıtır kıtır kesmek.” (TDK 1993: 2784), *kurt kurt* “Bıçakla kesilen nesnenin çıkardığı ses için.” (TDK 1993: 4556), *pıh pıh* (*etmek*) “Kesmek (çocuk dilinde).” (TDK 1993: 3439)...

4.6. Yırtılma Sesleri

tırt tırt “elbiseyi aldrışsız bir tavırla yırtarken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 878).

çayıy çayıy “Şiddetli, çabuk ve etkili bir biçimde (yanmak, yırtılmak vb.).” (TDK 2011: 446) *krş. cart curt*²³ “Gerekli gereksiz yerde söylenen abartılı söz.” (TDK 2011: 445).

ciyir ciyir (II) “Yırtılan şeyden çıkan ses.” (TDK 1993: 991), *payır payır* (II)-I “Kâğıt, bez vb. şeyler yırtılırken çıkan ses için.” (TDK 1993: 3415), *pıyır pıyır* “Kesilen, yırtılan, yenilen şeylerin çıkardığı hışırtılı ses.” (TDK 1993: 3450), *tayıy tayıy* “Sökülen yün örgünün, yırtılan bezin çıkardığı ses için.” (TDK 1993: 4744).

4.7. Yeme İçme, Çiğneme Sesleri

çap çap “dudak şapırtısı, şapur şupur” ~ *şap şap* “...bir şey yerken çıkan ses, şapur şupur” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 615, 845).

çakır çukur-2 “Çak çuk’ diye ses çıkararak.” (TDK 2011: 483), *hapır hapır* “Hapır hupur.” (TDK 2011: 1043), *hapır hupur* “İştahlı ve gürültülü bir biçimde (yemek), hapır hapır.” (TDK 2011: 1043, 1044), *hart hurt* “Ağız dolusu ısıarak ve ses çıkararak (yemek).” (TDK 2011: 1052), *lop lop* “İri parçalar durumunda (yemek veya yutmak)” (TDK 2011: 1593), *lopur lopur* “Lopur’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 1593), *löpür löpür* “Löpür’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 1594), *şapır şapır* “Acele ile yemek yeme veya üst üste öpme sırasında ‘şap şap’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 2203), *şapır şupur* “Öperken veya yemek yerken çıkarılan ‘şap şup’ sesi; öperken veya yemek yerken ‘şap şup’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 2203) *krş. şap şap* “Şap sesi çıkararak üst üste (öpmek).” (TDK 2011: 2204)...

cak cuk [*cakır cakır*] “Şapırtılı sakız çiğnemeyi anlatır.” (TDK 1993: 848), *cepİR cepİR* (*yemek*) “Ağız şapırdatarak yemek.” (TDK 1993: 883), *copur copur* [*copul copul, corkul corkul*] “İstekle yerken çıkarılan ses.” (TDK 1993: 1000), *çap çap*-I “Ağızını şapırdatarak yemek yemeyi anlatır.” (TDK 1993: 1074), *hantıl hantıl* “Hırslı hırslı, şapur şupur, acele (yemek için).” (TDK 1993: 2276), *hombul hobul* (*yemek*) “Kabaca ve ses çıkartarak yemek.” (TDK 1993: 2400), *hörkül hörkül* “Bir şeyi çabuk çabuk ve ses çıkartarak yemeyi, içmeyi anlatır.” (TDK 1993: 2434), *löpür löpür* (I) “Çok istekle ve ağız şapırdatarak (yemek için).” (TDK 1993: 3093), *maççık muççuk* (*etmek*) “Yemek yerken ya da sakız çiğnerken ağız şapırdatmak.” (TDK 1993: 3100), *maçır maçır* [*maççır maççır*] “Ağız şapırdatarak yemek yeme ya da sakız çiğnemek için.” (TDK 1993: 3100), *marçıl marçıl* “Yemek yerken çıkan ses.” (TDK 1993: 4586), *ombul ombul* “Oburların yemek yerken çıkardıkları ses için.” (TDK 1993: 4613), *vaç vaç* “Ağız açikken çiğnenen yemeğin çıkardığı ses (için).” (TDK 1993: 4088)...

²³ İkilemde kullanılan *cart* sözcüğünün ilk anlamı, “Sert bir şey yırtılırken çıkan ses.” (TDK 2011: 445) biçimindedir.

çikir çikir “ekmeğin içinde taş bulunduğu zaman dışın onu kıramaması dolayısıyla çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 625) ~ *karç kurç* “şenhiyar yerken çıkarılan ses” ~ *kürt kürt* “(at) arpa yerken, (insanlar) hıyar vb. şeyler yerken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 686, 757).

katur kutur-2²⁴ “Sert ve kaba ses çıkararak, katur kutur.” (TDK 2011: 1351), *kırt kırt* “Kırt’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 1421), *kıtır kıtır-2²⁵* “Gevrek bir ses çıkararak.” (TDK 2011: 1428), *kütür kütür-2²⁶* “Kütür sesi çıkararak (yemek).” (TDK 2011: 1565).

ciyir ciyir (III)²⁷ “Pişmemiş taneli yemeğin yenirken çıkardığı ses.” (TDK 1993: 991), *kıyır kıyır* “Elma, armut vb. meyveleri yerken çıkan ses, hışır hışır.” (TDK 1993: 2856), *murt murt* “Taze sebze ve meyve yenirken çıkarılan ses.” (TDK 1993: 3189), *payır payır* “Marul, soğan, vb. yeşil sebzelerin yenirken çıkardığı ses için.” (TDK 1993: 4640), *payır payır (II)-2* “Türp vb. şeyler yenirken çıkan ses için.” (TDK 1993: 3415).

sūr sūr “bir şeyi höpürdeterek içerken dudaklardan çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 841).

lıkır lıkır²⁸ “Lık lık’ diye ses çıkararak.” (TDK 2011: 1585); *lap lap* “Köpek, kedi vb. hayvanlar ‘lap’ sesi çıkararak (su, süt vb. içmek).” (TDK 2011: 1576).

lak lak “Sulu yiyecekleri ses çıkararak içmek için.” (TDK 1993: 3060), *lıkır lakır* “Lıkır lıkır (içilen, dökülen bir sıvının çıkardığı ses için).” (TDK 1993: 3060), *lûngır lûngır* “Sulu yiyecekleri gırtlaktan ses çıkararak içmek için.” (TDK 1993: 3077); *loklok (II)* “Çamdan yapılmış emzikli testi.” (TDK 1993: 3084).

4.8. Organların ya da Vücut Bölümlerinin Sesleri

kar kur “karın guruldarken çıkan ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 688).

krş. har har²⁹ “Hırıltılı olarak.” (TDK 2011: 1049), *hırl hırl* “Hırıltılı bir ses çıkararak.” (TDK 2011: 1093), *horul horul* “Horlama’ sesi çıkararak.” (TDK 2011: 1111).

krş. loklok (III) “Atların koşarken karınlarından çıkardıkları ses ve bu sesi çıkaran at.” (TDK 1993: 3084).

kart kurt “parmakların çıtlama sesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 689).

çıtır çıtır “Oyunda parmakların sürtünmesinden çıkan ses, şıkır şıkır anlamında kullanılır.” (TDK 1993: 1194), *şingir şingir [şırkak şırkak]* “Halk oyunu oynarken parmakları birbirine sürtmeden çıkan sesi anlatır.” (TDK 1993: 4725).

sart sirt “ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 807).

²⁴ İkilime için verilen örnek cümle, “Ayvayı katır kutur yedi.” (TDK 2011: 1351) biçimindedir.

²⁵ İkilime için verilen örnek cümle, “Kurt, kuzuyu kıtır kıtır yemiş.” (TDK 2011: 1428) biçimindedir.

²⁶ İkilime için verilen örnek cümle, “İstedğim zaman da bu karpuzlardan birini önüme çekip keser, kütür kütür, serin serin yerim.” - A. H. Çelebi.” (TDK 2011: 1565) biçimindedir.

²⁷ Türkiye Türkçesi ağızlarında, bu kavramı karşıyan *çiğirdemek* “Ekme ve yemek içinden çıkan taşlar diş değerek ses çıkarmak.” (TDK 1993: 963) eylemi kullanılmaktadır.

²⁸ İkilime için verilen örnek cümle, “Kız, herkesten önce çeşmenin musluksuz oluşuna ağzını dayayıp lıkır lıkır ve kana kana suyunu içti.” - O. C. Kaygılı.” (TDK 2011: 1585) biçimindedir.

²⁹ İkilime için verilen örnek cümle, “Har har, körükten çıkar gibi çıkıyordu nefesleri.” - K. Korcan.” (TDK 2011: 1049) biçimindedir.

lap lap (II) “Çıplak ayakla ya da ayağa büyük gelen ayakkabıyla yürürken çıkan ses için.” (TDK 1993: 3066) *krş. lan lan (etmek)* “Atın boynuna bol gelen koşum gürültülü ses çıkarmak.” (TDK 1993: 3064).

4.9. Yürüme, Koşma Sesleri

badar badar “hafifçe koşma sesi, pıtır pıtır” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 569).

*badi badi [yürüme (veya gitmek veya koşmak)]*³⁰ “Ördek gibi iki yana sallanarak yürüme (gitmek, koşmak)” (TDK 2011: 224) *krş. pıtır pıtır*³¹ “Sık ve düzgün bir biçimde hafifçe ses çıkararak.” (TDK 2011: 1922).

zap zap “hızlı adım atma için kullanılan yansıma söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 995).

*patır kütür*³² “Gürültülü, güçlü bir biçimde, acele ile.” (TDK 2011: 1899), *rap rap* “Bir birliğin, yürüyüş düzenine girmiş bir topluluğun, uygun adım yürürken çıkardığı ses; ayağını yere sertçe vurarak.” (TDK 2011: 1965), *tıpış tıpış* “Kısa adımlarla çabuk yürüyerek.” (TDK 2011: 2350).

dızır dızır “Sağlığı yerinde olanın dimdik, çevik, sert adımlarla yürüyüşünü anlatır.” (TDK 1993: 1477), *fıldır fıldır-2* “Sık adımlarla yürümeyi anlatır.” (TDK 1993: 1852), *finik finik* “Çocukların tıpış tıpış yürümesini anlatır.” (TDK 1993: 1867), *gepir gepir* “Hızlı yürümeyi, koşmayı anlatır.” (TDK 1993: 1993), *gıbidık gıbidık [gıbil gıbil, gıbiş gıbiş]* “Kısa ve hızlı yürümeyi, çocuk yürüyüşünü anlatır.” (TDK 1993: 2024), *halt halt (gelmek)* “Nereye bastığını bilmeden kuvvetli adımlarla koşmak.” (TDK 1993: 2262), *kozur kozur* “Hırslı ve hızlı (yürümek için).” (TDK 1993: 2946), *zıpır zıpır-2* “Hızlı (yürüme için).” (TDK 1993: 4375), *zöm zöm* “Koşma için.” (TDK 1993: 4842) *krş. vizir vizir* “Hızlı hızlı, topluca (bit, böcek vb. yürümesi için).” (TDK 1993: 4106)...

4.10. Yüksek Sesle Konuşma, Bağırma Sesleri

ori kıkı “gürültü ve bağırışma” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 777).

bangır bangır “Yüksek sesle, gürültüyle.” (TDK 2011: 250), *bar bar-1* “Bağırma fiili ile kullanılarak bağırışın öfkeli ve yüksek sesle olduğunu anlatan bir söz.” (TDK 2011: 253), *bas bas* “Yüksek sesle bağırma” anlamına gelen *bas bas bağırma* deyiminde kullanılan bir söz.” (TDK 2011: 258), *car car* “Çok ve yüksek sesle, gürültülü bir biçimde (konuşmak).” (TDK 2011: 445), *gürültü patırır*³³ “Kavga, gürültü.” (TDK 2011: 1011), *zart zart* “Kendini önemli kişi olarak göstermek için yüksekte atıp tutarak çıkışma, kaba kuvvet gösterisi.” (TDK 2011: 2646); *carcar* “Geveze, yaygaracı.” (TDK 2011: 445), *hırgür* “Geçimsizlik, kavga.” (TDK 2011: 1093).

bangıl bangıl-1 [bangıl bungul, bañır bañır-3, bungul bungul] “Hiddetli, kaba, yüksek sesle konuşma.” (TDK 1993: 520), *bangır bangır (bağırma) [bankır bankır (bağırma)]* “Avazı çıktığı kadar bağırma.” (TDK 1993: 520), *basbas (bağırma)*

³⁰ İkilime, *badi* “ördek” (TDK 2011: 224) madde başının altında verilmiştir.

³¹ İkilime için verilen örnek cümle, “Sol gözünden pıtır pıtır iki damla yaş dökülverdi” - T. Buğra” (TDK 2011: 1922) biçimindedir.

³² İkilime için verilen örnek cümle, “Patır kütür inip çıkıyorlardı.” (TDK 2011: 1899) biçimindedir.

³³ Türkçe Sözlük'te, madde başı olarak *gürültülü patırılı, gürültüsüz patırısız* (TDK 2011: 1011) biçimlerine de yer verilmiştir.

“Avazı çıktığı kadar bağırarak.” (TDK 1993: 538), *cañıl cañıl (etmek) [çanga manga (olmak)] [→ cañıldamak]* “Bir toplulukta, birinin dediğini öteki duymayacak şekilde gürültülü konuşmak.” (TDK 1993: 856), *carıl carıl (konuşmak)* “Saygısızca gürültülü konuşmak.” (TDK 1993: 862), *civil civil* “Çocukların bir ağızdan konuşmalarını, bağırma seslerini anlatır.” (TDK 1993: 943), *hant hant (ötmek)* “Bağıra bağıra, kavga edercesine konuşmak.” (TDK 1993: 2276), *hırt gürüt* “Geçimsizlik, kavga, gürültü.” (TDK 1993: 2370), *mangır mangır (I)* “Bangır bangır (çok gürültülü bağırma için).” (TDK 1993: 3122), *mar mar* “Bağıra bağıra (ağlamak için).” (TDK 1993: 3129), *patırtı kütürtü* “Gürültü, şamata.” (TDK 1993: 3410), *tañtañ (itmek)* “Gereksiz ve yüksek sesle konuşmak.” (TDK 1993: 3822), *vadır vadır* “Çirkin, kaba, gürültülü (konuşma için).” (TDK 1993: 4088), *vangır vangır [van van]* “Gürültülü, yüksek sesle (bağırma için).” (TDK 1993: 4090), *vaz vaz* “Gürültülü (konuşma için).” (TDK 1993: 4094); *barbar (I-1)* “Gürültücü, patırtıcı (kimse).” (TDK 1993: 526), *çarçar (II)* “Sesi çıktığı kadar, gürültülü konuşma (hk.).” (TDK 1993: 1080), *gargarızma* “Bağırarak konuşma.” (TDK 1993: 1923), *hörhör* “Bağırarak konuşan.” (TDK 1993: 2434), *varvara (I)* “Gürültü.” (TDK 1993: 4092), *zanzum* “Anlamsız, ilişkisiz söz, kuru gürültü.” (TDK 1993: 4348)...

öp öp “bir konuda ısrar eden, fakat ispat edemeyen kişinin kullandığı söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 776).

krş. mud mud (demek) “Söylenmemesi gereken sözü söyler gibi yapmak, gevelemek.” (TDK 1993: 4599).

4.11. Seslenme, Çağırma Ünlemleri

çik çik “keçi çağırma ve sürmek için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 625).

cibi cibi [cibiç cibiç] “Keçiyi çağırma ünlemi” (TDK 1993: 954), *cibiş cibiş* “Koyun ve keçiyi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 956), *çiç beçi* “Keçiyi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1203), *çiçi (I-1)* “Keçi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1204), *çipi çipi (I)* “Keçileri çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1232), *des des* “Keçileri çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1436), *dığış dığış* “Keçiyi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1450), *gıcık gıcık* “Keçileri çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2026), *hey hey* “Keçi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2353), *kadı kadı [kıcı kıcı-1]* “Davar çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2787), *kiçi kiçi* “Keçi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2869), *tekiş tekiş* “Keçi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3865), *tıkış tıkış (I)* “Keçi çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3911)...

keh keh “köpeği çağırma için kullanılan bir ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 700).

kuçu kuçu “Köpekleri çağırma için kullanılan bir seslenme sözü.” (TDK 2011: 1516).

bidi bidi (II)-3 “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 687, 688), *çak çak* “Avcıların zağarları çağırma için kullandıkları ünlem.” (TDK 1993: 1042), *çiki çiki* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1212), *den den* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1420), *gıçı gıçı* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2030), *gıdık gıdık [gıdirik gıdirik]* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 4508), *gobis gobis* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2088), *kadık kadık [kıcı kıcı-2, kıcık kıcık, kadı kadı-2]* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2787), *kuçu kuçu [kütü kütü, kücü kücü]* “Köpek çağırma

ünlemi.” (TDK 1993: 2989), *mah mah* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 4583), *mini mini-2* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3201), *na na* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 4603), *oş oş* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3292), *öş öş (I)* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3356), *pşık pşık* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 4653), *üş üş* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 4078), *yeh yeh* “Köpek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 4228); *oşoş* “Köpek.” (TDK 1993: 4615)...

tükü tükü “köpek eniği çağırılırken kullanılan söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 908).

gırık gırık “Köpek yavrusunu çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2057), *pısıık pısıık* “Köpek yavrularını çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3446).

kurı kurı ~ kurıh kurıh “kısraktan geride kalan tayı çağırma için kullanılan ünlem” ~ *kurıh kurıh* “tayı çağırma için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 748, 749).

kuruk kuruk [küroh küroh] “At ve eşek yavrularını çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3011); *gâh gâh-1* “Atları çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 1894), *ovih ovih* “At çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3299), *pari pari* “At çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3397), *pişo pişo-1* “At çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3463) *krş. bidi bidi (II)-1, 2 [bıdı bıdı-3]* “Deveyi, deve yavrusunu çağırma ünlemi; kaz ve yavrularını çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 687), *bodi bodi-1* “Manda ve yavrusunu çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 4461)...

tah tah “şahini gönderdikten sonra çağırırken söylenen söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 847).

krş. puş puş “Güvercin çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3492).

Türkiye Türkçesi ağızlarında; hayvanların geneli, belli bir sınıfı, birden fazla türü için çağırma ya da kovalama ünlemi olarak kullanılan ses yansımaları ikilemeler bulunmaktadır:

bici bici II-1 [bııcı bııcı (II), bııcık bııcık, bııcı bııcı, bicik bicik (I), bıç bıç, bıçı bıçı, bıçık bıçık (II), biji biji, bijo bijo, bücük bücük, bücü bücü-2, bücük bücük, büş büş] “Hayvanları çağırma ve kovalama ünlemi.” (TDK 1993: 680), *hehey* “Hayvan çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2329); *kırı kırı [kırç kırç, kır çüh, kırık kırık, kırık kırık, kırı kırı, kır kır, kırı kırı, kırık kırık, kır kır]* “At ve eşek çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2824), *ovvah ovvah* “At, eşek vb. hayvanları çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 3300); *beçi beçi* “Keçileri veya köpekleri çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 593), *gıcı gıcı* “Koyun, köpek vb. hayvanları çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2025), *gıdı gıdı (IV) [gıdık gıdık, gıdı gıdı, gıdık gıdık, gıdı, gıdı]* “Köpek, koyun, keçi vb. hayvanları çağırma ünlemi.” (TDK 1993: 2031)...

4.12. Buyruk, Komut Ünlemleri

çok çok “deveyi çöktürmek için kullanılan söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 628).

krş. kurç kurç “Develere su içirme ünlemi.” (TDK 1993: 3009).

hoç hoç “keçileri güderken kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 653).

çlı çlı “Keçileri yürütme ünlemi.” (TDK 1993: 1164), *deşdeş* “Davarı yürütme, kovalama ünlemi.” (TDK 1993: 1437).

oş oş “öküzün su içmesini teşvik için kullanılan ünlem” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 779).

bodon bodon [*bodo bodo*] “İneklere su içirilirken kullanılan ünlem.” (TDK 1993: 4461).

tuşu tuşu “eşeği durdurmak için söylenen söz” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 904).

hod hod “Eşek ya da sıpayı durdurma ünlemi.” (TDK 1993: 2392).

5. Sonuç

11. yüzyıl Türkçesinin söz varlığını işleyen Dîvânu Lugâti't-Türk'te, ses yansımaları pek çok ikileme madde başı olarak kaydedilmiş; tanımlanmış ve örnek cümlelerle açıklanmıştır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda da ses birleşimleri, dayandıkları ses kaynakları ve karşıladıkları kavramlar açısından bu örneklerle benzerlik ya da yakınlık taşıyan ikilemeler, ikileme yapısındaki sözcükler bulunmaktadır. Dîvânu Lugâti't-Türk'teki ses yansımaları ikilemelerle bu ikilemelerin Türkiye Türkçesindeki biçimlerinin belirlenmesine yönelik bu çalışmada, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Dîvânu Lugâti't-Türk'ün söz varlığındaki ikilemeler arasında yer alan 58 örnek, kaynağını ses yansımalarından almıştır. Bu ikilemeler, ses kaynakları açısından hayvan sesleri; çarpma, sürtme, değme, vurma sesleri; düşme sesleri; akma, yağma, dökülme sesleri; kırılma, parçalanma sesleri; yırtılma sesleri; yeme içme, çiğneme sesleri; organların ya da vücut bölümlerinin sesleri; yürüme, koşma sesleri; yüksek sesle konuşma, bağırma sesleri; seslenme, çağırma ünlemleri; buyruk, komut ünlemleri biçimindeki 12 alt bölümde sınıflandırılabilir.

b) Dîvânu Lugâti't-Türk'teki ses yansımaları ikilemeler arasında, aynı sesi karşılayan ya da aynı amaçla kullanılan farklı örnekler bulunduğu gibi, aynı ikilemenin birden fazla ses için kullanımı da belirlenmiştir: çaldır çaldır ~ çıgıl tıgıl “tıkır tıkır (sadaktaki ok vb. şeylerin çıkardığı ses)”, kag kug ~ kak kuk “kazın çıkardığı ses”, kurı kurı ~ kurıh kurıh “kısraktan geride kalan tayı çağırma için kullanılan ünlem”, takır takır ~ tikir tikir “atın toynaklarının çıkardığı ses”; şap şap “tokat sesi; bir şey yerken çıkan ses, şapur şupur”... (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 613 vd.).

c) Dîvânu Lugâti't-Türk'ün söz varlığında yer alan ses yansımaları ikilemelerin bir bölümü, benzer diğer örneklerden ayrılan amaçlar ya da sesler için kullanılmıştır. Bu örnekler, kavramın kimi ayrıntılarını karşılayan ayrı göstergeler halindedir: çat çat “vurma sesi” ~ çalk çulk “iterek vurma sesi” ~ tars tars “vücuda vurma sesi”, keh keh “köpeği çağırma için kullanılan bir ünlem” ~ tükü tükü “köpek eniği çağırırken kullanılan söz”... (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 613 vd.).

ç) Tüm örnekler gözetildiğinde, ağızlardaki ikilemelerin ölçünlü dildekilerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, her iki kaynağın içerdiği söz varlığının hacmine koşut bir durum olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte dilin kültürel yanı göz önünde tutularak doğa seslerinin ve bunlara dayanan ürünlerin dil kullanıcılarının yaşam biçimleriyle ilişkisi; onların yaşamındaki yeri, etkinliği ve önemi gibi başka bileşenler de dikkate alınmalı; ağızlardaki örneklerin çokluğu, çeşitliliği ve ayrıntısı, bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

d) Nesnelere birbirine çarpma, sürtme ya da değmesi, suyun akma, yağma ya da dökülmesi; yüksek sesle konuşma ya da bağırma gibi ses kaynaklarına dayalı ikilemeler, ölçünlü dilde ve ağızlarda, diğer gruplara göre daha çok örnek içermektedir.

e) Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda örneklenen ses yansımaları ikilemelerin bir bölümü, ünlemleri ve belli doğa seslerini karşılamakla birlikte kimi kavramların, canlı ya da cansız varlıkların da adıdır: cırcır-2 “Ağustos böceği.”, cıvcıv “Kümes hayvanlarının yumurtadan yeni çıkmış yavrusu.”, hırgür “Geçimsizlik, kavga.”, şakşak “Çoğunlukla hokkabazların kullandıkları, hafifçe vurulduğunda hızla vurulmuş gibi ‘şak’ diye ses çıkaran tahta maşa.” (TDK 2011: 460 vd.); cıkcak (II)-2 [çıkçık] “Ağaçkakan.”, oşoş “Köpek.”, şapşak (I)-2 [şapçak, şepşek (I)-2] “Bakır ya da teneke maşrapa.”, tıktık (III) “Saat (çocuk dilinde).”... (TDK 1993: 848 vd.). Bu kapsamdaki ikilemelerde, biçim birimi ya da ses birimi olarak genişletilmiş örnekler de belirlenmiştir: şakşakçı “Bir kimseyi veya onun yaptığı her şeyi doğru bularak öven ve başkalarına da kabul ettirmeye çalışan kimse, alkışçı, zilli bebek; para karşılığında alkış tutan kimse, goygoycu; özellikle tiyatrodan oyunu alkışlamak için parayla tutulan kimse.” (TDK 2011: 2200); taktakçı “Marangoz.”, gargarızma “Bağırarak konuşma.”, gürgüre “Yüksek yerden dökülen su, çağlayan.”, lıklıklı “Toprak sürahi.”, varvara (I) “Gürültü.”... (TDK 1993: 1923 vd.).

f) Yansımalarla kurulan ikilemelerin bir bölümü, benzetme ya da aktarma yoluyla farklı göstergelere dönüşmüş; bu yönleriyle kendisini oluşturan sözcüklerden ayrılmıştır: cart curt “Gerekli gereksiz yerde söylenen abartılı söz.” (TDK 2011: 445) *krş.* cart “Sert bir şey yırtılırken çıkan ses; hoş gitmeyen, dikkat çeken renk.” (TDK 2011: 445); çat pat “Az çok ve yalan yanlış biçimde, çatra patra; ara sıra; uygunsuz zamanlarda, vakitli vakitsiz; yarım yamalak.” (TDK 2011: 506) *krş.* çat (I) “Sert bir şeyin kırılırken çıkardığı ses.” (TDK 2011: 501), pat (II) “Yassı bir şeyle vurulduğunda çıkan ses.” (TDK 2011: 1897); tıkr tıkr “Düzenli bir biçimde, ara vermeden, aksamadan.” (TDK 2011: 2347) *krş.* tıkr-1 “Tıkırdayan, birbirine vuran, çarpan şeylerin çıkardığı ses.” (TDK 2011: 2347); tın tın “Bilgisiz, cahil, akılsız; parasız, züğürt; içinde bir şey olmayan (yer).” (TDK 2011: 2350) *krş.* tın “Tınlayan şeyin çıkardığı ses, tınlama sesi.” (TDK 2011: 2349)

g) Kimi örneklerde görülen çok anlamlılık, ikilemeyi oluşturan sözcüklere koşut olarak gelişmiştir: tıngır mıngır-1 “Kuru, çınlamalı ve yankılı bir sesle.”, tıngır tıngır-1 “Birbirine çarpan metal eşya sürekli ses çıkararak.” *krş.* tıngır-1 “Metal bir nesne sert bir yüzeye düştüğü zaman çıkan ses.”; tıngır tıngır-2 “Bomboş (yer).” *krş.* tıngır-3 “Boş.” (TDK 2011: 2349)

h) Ses yansımaları ikilemelerin bir bölümü, belli eylemlerle kullanılmış; yardımcı eylem olarak birleşik eylem oluşturmuş; deyimleşmiştir: badi badi [yürümek (veya gitmek veya koşmak)] “Ördek gibi iki yana sallanarak yürümek (gitmek, koşmak)”, bar bar-1 “Bağırarak fiili ile kullanılarak bağrışın öfkeli ve yüksek sesle olduğunu anlatan bir söz.”, bas bas “Yüksek sesle bağırarak anlamına gelen bas bas bağırarak deyiminde kullanılan bir söz.”, kıtır kıtır (kesmek) “Bıçak veya kesici bir aletle acımaksızın yaralamak veya öldürmek.” (TDK 2011: 224 vd.); cibicik (çalmak) [cibcük (çalmak), çipicik (çalmak)] “Alkışlamak, el çırpma”, faşfaş (atmak) “Su basınçla atmak.”, halt halt (gelmek) “Nereye bastığını bilmeden kuvvetli adımlarla koşmak.”, hashaş (etmek) “Yaprak ve dal hışırdatmak.”, ığıl ığıl (etmek) “Çok yüklü, ağır bir şey yavaş yavaş sallanmak.”, lan lan (etmek) “Atın boynuna bol gelen koşum gürültülü ses çıkarmak.”... (TDK 1993: 954 vd.).

Kaynaklar

- Ağakay, Mehmet Ali. (1988). "Türkçede Kelime Koşmaları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1954*, 97-104. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 152.
- Akalın, Şükrü Halûk. (2008). *Binyıl Önce Binyıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divânü Lugati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 945.
- Aksan, Doğan. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 217.
- Aksan, Doğan. (1989). "Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, 253-262. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 338.
- Aktan, Bilal. (2010). "Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkillemeler". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-12.
- Batur, Zekerya ve Beyret, Tuğba Nur (2014). "Divânü Lûgati't-Türk'te Taklit Kelimeler". *International Journal of Language Academy*, 2/1, 179-189.
- Ediskun, Haydar. (2005). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercilasun, Ahmet B. ve Akkoyunlu, Ziyat. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120.
- Ergin, Muharrem. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat. (2001). *Dilbilgisi*. İstanbul: Ayraç Yayınevi.
- Hatiboğlu, Vecihe. (1981). *Türk Dilinde İkilme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 328.
- Karaağaç, Günay. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları: 1049.
- Korkmaz, Zeynep. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- Müller, Hans-Georg. (2004). *Reduplikationen im Türkischen Morphophonologische Untersuchungen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Nalbant, M. Vefa. (2008). "Dîvânü Lugâti't-Türk'ün Sözlükçülük Geleneği Bakımından Yeri ve Tertibi". *Kâşgarlı Mahmud Kitabı* (Ed. F. Sema Barutçu Özönder), 149-162, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özmen, Mehmet. (2013). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Sev, Gülsel. (2004). "Divânü Lûgat'it Türk'te İkillemeler". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 634, 497-510.
- Toklu, M. Osman. (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları: 487.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/1-12.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.
- Türkay, Kaya. (1978). "Kâşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler". *Ömer Asım Aksoy Armağanı* (Yazı Kurulu: Mustafa Canpolat, Semih Tezcan, Mustafa Şerif Onaran), 241-257, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 449.
- Vardar, Berke. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Zülfikar, Hamza. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 628.